

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/124/156-159>

Reyhana Cəfərova
Bakı Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0009-0009-8482-5360>
englishwithreyhana@gmail.com

Mustafa Ziyalanın *Alengirli Filmler* əsərində filmlərin ədəbi-psixoloji təhlili

Xülasə

Kino yalnız ekranda gördüyümüz aktyor oyunu deyil, o, real həyatda baş verən hadisələrin bədii şəkildə ifadə vasitəsidir. Filmlər eyni zamanda insanın daxil aləminə açılan bir pəncərədir. Türk yazıçısı Mustafa Ziyalanın *Alengirli Filmler* kitabı film izləyərkən yaranan duyğuları, xatirələri, düşüncələri ön plana çəkərək onun insan şüurunda yaratdığı psixoloji təsirləri araşdırır. Psixiatr kimi peşəkar təcrübəsi olan yazıçı kino səhnələrini obrazların davranışları və bir-birinə münasibəti əsasında təhlil etməyə çalışır. Yazıçı filmləri texniki struktur kimi deyil, insanın özünü dərk etməsinin bir forması kimi qiymətləndirir. Beləliklə, *Alengirli Filmler* filmlərin psixoloji aspektlərini üzə çıxarır və onların birbaşa insanın daxili aləmini güzgülədiyini göstərir.

Açar sözlər: *film, yaddaş, emosiya, psixologiya, Mustafa Ziyalan*

Reyhane Jafarova
Baku State University
<https://orcid.org/0009-0009-8482-5360>
englishwithreyhana@gmail.com

Literary and Psychological Analysis of Films in Mustafa Ziyalan's Work *Alengirli Filmler*

Abstract

A film is not only an actor's play that we see on the screen, but also a means of artistic expression of events occurring in real life. It is a window into the inner world of a person. Turkish writer Mustafa Ziyalan's book *Alengirli Filmler* examines the effects of films on the human mind by highlighting the emotions, memories, and thoughts that arise while watching them. The writer, who has professional experience as a psychiatrist, investigates film scenes based on the behavior, emotions, and relationships of the characters. The writer evaluates films not as technical structures, but as a form of human self-awareness. Thus, *Alengirli Filmler* reveals the psychological aspects of films and demonstrates how films reflect an individual's inner world.

Keywords: *film, memory, emotion, psychology, Mustafa Ziyalan*

Giriş

Mustafa Ziyalan 1959-cu ildə Türkiyədə anadan olmuşdur. Onun anası Fatimə Afyonlu şair və rəssam, atası Nihat Ziyalan isə məşhur kino və teatr aktyorudur. O, İstanbul Universiteti Tibb Fakültəsində təhsil almışdır. Türkiyədə kənd həkimi və psixiatr köməkçisi kimi çalışdıqdan sonra təhsilini Avstriya və Almaniyada, daha sonra isə ABŞ-da davam etdirmişdir. Mustafa Ziyalan Los-Ancelesdə psixoanalitik psixoterapiya üzrə, Nyu-Yorkda isə psixiatriya üzrə ixtisaslaşmışdır (İşir, 2019).

Mustafa Ziyalan uzun illərdir Nyu-Yorkda yaşayır və psixiatr kimi fəaliyyət göstərir. O, şizofreniya üzrə tədqiqatlar aparmış və QİÇS və inkişaf pozğunluqları olan insanlarla işləmişdir (İşir, 2019).

1980-ci illərdən etibarən isə ədəbi yaradıcılıqla da məşğul olmağa başlamışdır. Onun yazdığı şeirlər, hekayələr və tərcümə etdiyi əsərlər Türkiyədə və ABŞ-da nəşr edilmişdir. Əsərləri arasında *Nyu-Yorkun Arabı, Su Kedileri, Kızıl Konca Şeirləri, Bucaksız, Gülümsemeler Ölkəsi, Alengirli Filmler* yer alır. O, eyni zamanda *İstanbul Noir* antologiyasının müəlliflərindən biridir (Topçu, 2009).

Yazıcının *Alengirli Filmler* kitabı ilk dəfə 2012-ci ildə çap edilmişdir. Müəllif kitabda yerli və xarici filmləri tədqiq etmiş və onları seyr edərkən ortaya çıxan hiss və duyğuları analiz etmişdir. O, təhlil etdiyi filmləri 12 başlıq altında birləşdirmiş və onların hər birində filmlər haqqında məlumat vermiş, bu filmlərə baxarkən insanda yaranan müxtəlif psixoloji vəziyyətləri təhlil etmişdir. Mustafa Ziyalan kitabda öz şəxsi təcrübəsinə əsaslanaraq bu filmlərin onda hansı hissləri yaratdığını xüsusilə vurğulamışdır. O, eyni zamanda filmdə baş verən hadisələri cəmiyyətimizdə baş verən hadisələrlə müqayisə etmiş, filmdə qabardılan mövzuların əslində reallığımızdan götürüldüyünü qeyd etmişdir. Film izləyərkən keçirdiyimiz halların dünyada baş verən müharibələr, siyasi və iqtisadi böhranlarla sıx əlaqəsi var. Belə ki, filmlər bizdə artıq kök salmış olan qorxu, həyəcan və qeyri-müəyyənlik hissini oyadır.

Tədqiqat

Kitabın birinci bölümündə yazıçı türk filmlərinin insan şüurunda necə tutqu halı yaratdığından bəhs edir. Mustafa Ziyalanın atası aktyor olduğundan o, bu filmlərlə böyüdüynü vurğulayır (Ziyalan, 2012). Onun sözlərinə görə, həmin dövr filmlərdə eşq, qəzəb, nifrət və intiqam əvvəlcədən tutqu kimi verilir ya da sonda buna çevrilirdi (Ziyalan, 2012, s. 11). O, buna misal olaraq türk filmlərinin ən başlıca süjetlərindən biri olan imkansız eşqi göstərir. Qadını öldürmək üçün tutulan muzzdlu qatil ilə aralarında yaranan sevgi "*Sənsiz Yaşayamam*" filminə öz əksini tapmışdır. Yazıçı bu bölümə belə filmlərin izləyiciləri güzgülədiyi və ya belə filmlərə çox baxdıqlarına görə dəlicəsinə aşiq olduqları qənaətinə gəlir (Ziyalan, 2012, s. 12).

Günümüzə film və serialları ilə dünya səviyyəsinə çıxan türk kinematoqrafiyası təkcə yerli izləyicilərə deyil, eyni zamanda müxtəlif ölkələrdən olan izləyicilərə də öz təsirini göstərir. Belə ki, türk aktyor və aktrisalrı artıq dünyanın bir çox yerlərində tanınır və onlar yaratdıqları obrazlarla yadda qalırlar. Bəzi türk filmlərində insan hüquqlarının pozulması, ailə-məişət zəminində baş verən münaqişələr, xüsusilə qadın və uşaqlara qarşı zorakılıqla bağlı səhnələr milliyyətindən və yaşadığı ölkədən asılı olmayaraq bir çox insanların gündəlik həyatı ilə üst-üstə düşür. Bu da onlarda artıq mövcud olan psixoloji gərginliyi daha da artırır.

Kitabın "*Cəhənnəm Çocuğu*" hissəsində Mustafa Ziyalan intiqam hissi ilə bağlı olan filmlərdən bəhs edir. Bu filmlərdə yazıçını narahat edən məsələlərdən biri də günah işlədən insanların təqib edilməsi və öldürülməsinin fəxr hissi ilə tamaşaçıya aşılınmasıdır. O, bu hissini ona tanış gəldiyini söyləyir. Belə ki, real həyatda da belə filmlərdə olduğu kimi bir qrup insana insan kimi baxılmır. Onlar hətta bəzən irqi və dini mənsubiyyətlərinə görə də təqib olunurlar. Yazıcının dili ilə desək: "Ya qəhrəmanın yanındasınız, ya da qarşısında. Qarşısındaınızsa, insan deyilsiniz. Müxtəlif üsullarla öldürülməyinizə icazə verilir" (Ziyalan, 2012, s. 39).

Filmdəki obrazlar da müəyyən xüsusiyyətlərinə görə yaxşı və ya pis insan kimi qəbul edilir. Yazıçı kiminsə nə tam yaxşı, nə də tam pis adam olduğunu yazır. Onun sözlərinə görə, kimin kimə görə, nəyə görə yaxşı və ya pis olduğu belə asanlıqla təyin edilə bilməz. Hətta təyin edilsə belə, onları asanlıqla zərərsizləşdirmək mümkün olmur (Ziyalan, 2012). Çünki belə insanların xidmət etdikləri ideologiya onların davamçılarının beynində yaşamağa davam edir.

Müəllifin bu bölümə toxunduğu mövzulardan biri də müharibə mövzudur. Güclü dövlətlərin iqtisadi və siyasi cəhətdən zəif ölkələri işğal etməsi və bu ölkələrin insanlarına qarşı münasibəti yazıçını ən çox narahat edən problemlərdən biridir. Belə ki, o, hətta müharibənin törətdiyi fəsadlar və insanların məruz qaldığı kütləvi qırğınlar haqqında məqalə də dərc etdirmişdir. O, məqalədə müharibə əleyhinə iştirak etdiyi nümayiş və ümumiyyətlə bu haqda fikirlərini ifadə etmişdir (Ziyalan, 2003). Məqalədə nəzəri cəlb edən məqamlardan biri də yazıcının adını çəkdiyi filmlərdir.

Biz burada məşhur incəsənət nümunələrinə, "*Üç Kral*" və məni qorxudan "*Qara Şahin Düşdü*" filmə nəzər sala bilərik. Burada da tanış ssenaridir (Ziyalan, 2003).

Artıq belə filmlər yazıçıda təəccüb doğurmur. Çünki bu, artıq iki ölkə arasında gedən münaqişə olmaqdan çıxaraq bəşəriyyətin probleminə çevrilmişdir. Əgər dünyanın hər hansı bir ucunda müharibə və işğal varsa, bu mütləq şəkildə digər ölkələrə və xalqlara da öz psixoloji təsirini göstərir. Xüsusilə internetin olduğu bir dövrdə bu qaçınılmazdır.

Mustafa Ziyalanın *Alengirli Filmlər* kitabında bəhs etdiyi ən güclü emosiyalardan biri də qorxudur. Yazıçı bu emosiyayı meydana gətirən faktorları kitabın "*Nə qorxular, nə filmlər*" hissəsində araşdırmışdır. Onun sözlərinə görə, filmə baxdığımız zaman yaranan qorxu əslində nə zamansa yaşadığımız güclü emosiyayı əks etdirir.

"Qorxu filmi izləyərkən keçmişimizdən qaynaqlanan hansı qorxularla və nə qədər tez-tez üzləşəcəyimiz də ən vacib məsələlərdən biridir" (Ziyalan, 2012, s. 44).

Mustafa Ziyalan bu bölümdə özünün şəxsi təcrübəsini də paylaşır. Uşaq vaxtı evlərinin yanında olan bir istifadəsiz binanın qapısının açıq olduğunu görür. İçəri qapqaranlıq olur. Hər dəfə onun yanından keçərkən böyük qorxu keçirir. Uzun müddət bu xatirəni unutmayan yazıçı hər dəfə qorxu filmlərində arxasında nə olduğu bilinməyən qapı görəndə eyni hissi yaşadığını söyləyir. Onun sözlərinə görə, bu, eyni zamanda həyatda yaşadığımız qeyri-müəyyənlik hissidir. O qapının arxasında bizi nə gözləyir fikri bizi heç zaman tərk etmir. Müəllif daha da irəli gedərək qeyd edir ki, insanları ölümdən çox, necə və hansı şəraitdə öləcəkləri qorxudur (Ziyalan, 2012). Dünyada baş verən iqtisadi və siyasi çaxnaşmalar insanlarda hər şeyi bir anda itirmək qorxusu yaradır. Onlarda gələcəyə ümid hissini məhv edir.

"Ən böyük dəhşət ehtimallarda gizlənmişdir. Hələ bu ehtimal insanın ağılına və ürəyinə girdisə, onun bütün həyatını qorxu filminə çevirə bilər" (Ziyalan, 2012, s. 46).

Yazıcının əsərdə toxunduğu məsələlərdən biri də ölümə nəticələnən xəstəliklərin yayılmasıdır. O, bu filmlərdən "*Fəlakət filmləri*" başlığı altında 12-ci bölümdə bəhs edir. Filmlərdə göstərilən kütləvi xəstəliklər nəticəsində insanların tamamilə başqa insana çevrilməsi günümüzün reallığını əks etdirir. Bir tərəfdə ölümcül xəstəliyə tutulan insanların çarəsizliyi və xilas olmaq üçün əl atdığı bütün vasitələr, digər tərəfdə isə onlardan qaçmağa çalışan dostları və doğmalarıdır.

Kitabda bəhs edilən "*Dəhşətin gözləri*" filmi bir neçə dostun çətin bir seçim qarşısında qaldığını göstərir. Bir tərəfdən xəstəliyə yoluxmamaq üçün qaçıb canlarını qurtarmaq istəyi, digər tərəfdən isə dostlarını xilas etmək üçün göstərdikləri səylər insan münasibətlərinin şəraitdən asılı olaraq necə dəyişdiyini göstərir. Filmdə xəstəliyə düşərək olan insanın digərlərini xəstəliyə yoluxdurması, eyni zamanda özünün də qurbana çevrilməsi göz önündən yayınmır. Bu tip filmlərin süjetini 2020-ci ildə pandemiya halını almış COVID-19 virusunun bəşəriyyət həyatında oynadığı rolla müqayisə etmək olar. Yüz minlərlə insanın ölümünə səbəb olan yoluxucu xəstəlik eyni zamanda insan psixologiyasında silinməz izlər qoydu. Belə ki, təcrid olunmuş şəkildə yaşamaq, bu vəziyyətin nə qədər davam edəcəyi haqqında məlumatsız olmaq öz təsirini göstərdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi informasiya vasitələrinin və sosial medianın da bunda böyük rolu oldu. Belə ki, onlar neqativ xəbərlər yaymaqla mövcud olan vəziyyəti daha da çətinləşdirdi. Bu da öz növbəsində bir çox insanların xəstəlik səbəbi ilə deyil, qorxu və qeyri-müəyyənlik nəticəsində həyatlarını itirməsinə gətirib çıxardı.

Nəticə

Filmlər həyatımızda baş verən hadisələri ekran vasitəsilə tamaşaçı kimi seyr etməyə imkan verir. Bu zaman biz bu və ya digər şəkildə onların təsiri ilə eyni hissləri yaşaya bilərik. İxtisasca həkim-psixiatr olan Mustafa Ziyalan da bu psixoloji təsiri həm psixiatr, həm də yazıçı kimi açmağa çalışır. Onun *Alengirli Filmlər* kitabı filmlərə həm fərdi, həm psixoloji, həm də sosial aspektdən yanaşan çoxqatlı bir əsərdir. Müəllif filmləri yalnız hadisələrin ardıcılığı və vizual estetikası kimi deyil, insanın daxili aləminə aparan yol kimi təqdim edir. Ziyalanın psixologiya və psixiatriya sahəsindəki təcrübəsi ona adi tamaşaçıdan fərqli olaraq filmləri daha dərinlən tədqiq etməyə şərait yaradır. O, hər bir səhnəni insan psixologiyası ilə əlaqələndirir, beləliklə filmlərdə gizli qalan psixoloji məqamları üzə çıxarmağa nail olur.

Müəllifin təhlil etdiyi filmlər insanın yaddaşında iz buraxan qorxu, intiqam, tutqu, xəstəlik və qeyri-müəyyənlik kimi mövzulara toxunur. Bu mövzular təkcə ekranda nümayiş etdirilən hadisələr deyil, həm də real həyatda yaşadığımız emosional vəziyyətlərin kino dilində təəcəssümüdür.

Xüsusilə fəlakət və xəstəlik mövzuları ilə bağlı filmlərdə bəşəriyyətin üzləşdiyi qorxunc xəstəliklər, insanların bir-biri ilə münasibətləri, seçim qarşısında qalmaları və təhlükə zamanı davranışları müəllif tərəfindən həssaslıqla təhlil olunur. İnsanların qorxu qarşısında necə dəyişməsi, sevdiklərini qorumaq üçün hansı addımları atması və ya çarəsizliklə mübarizəsi Ziyalanın diqqətində olan əsas mövzulardandır.

Yazıcının vurğuladığı kimi, bəzi film səhnələrinin bizdə yaratdığı həyəcan, narahatlıq və qorxu əslində keçmişdə yaşadığımız duyğuların yenidən üzə çıxmasıdır. Bu isə kino və insan psixologiyası arasındakı əlaqənin nə qədər güclü olduğunu göstərir.

Ədəbiyyat

1. Goodreads. (n.d.). *Mustafa Ziyalan*.
https://www.goodreads.com/author/show/2938662.Mustafa_Ziyalan
2. İşir, E. (2019, Noyabr 7). *Mustafa Ziyalan*. Türkiyə Türkoloji Ensiklopediyası.
<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ziyalan-mustafa>
3. Nemet-Nejat, M. (2003). Mustafa Ziyalan: Turkish or American poet? *Comparative American Studies*. <https://www.tandfonline.com/journals/ycas20>
4. Topçu, H. (2009). Avrupa ve Amerika'da Türk edebiyatı. *Turkish Studies*, 701–734.
<https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=563>
5. Yalçın, M. (2010). Ziyalan, Mustafa. İçinde *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi* (C., s. 1168). Yapı Kredi Yayınları.
6. Ziyalan, M. (2003). *Uses of human blood*. Eurozine. <https://www.eurozine.com/uses-of-human-blood/>
7. Ziyalan, M. (2005). *Su Kedileri*. Okuyan Us Yayın.
8. Ziyalan, M. (2008). *Bucaksız*. Artshop Yayıncılık.
9. Ziyalan, M. (2008). *İstanbul Noir* (E. Spangler, Ed.). Kindle Edition.
10. Ziyalan, M. (2008). *Kara İstanbul*. Akashic Books.
11. Ziyalan, M. (2010). *İstanbul'da kan var*. Sel Yayıncılık.
12. Ziyalan, M. (2011). *New York'un Arabı*. Apa Matbaacılık.
13. Ziyalan, M. (2012). *Alengirli Filmler*. Dedalus Kitap.

Daxil oldu: 24.08.2025

Qəbul edildi: 12.10.2025